

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

С. БУЛАТОВ

**САНЪАТ
АСАРЛАРИНИНГ
МОҲИАТИНИ АНГЛАШ
ПСИХОЛОГИЯСИ**

(Монография)

**ТОШКЕНТ
«IQTISOD–MOLIYA»
2013**

УЎК 72(09)
КБК 87.8
Б-93

Такризчилар: **Камола Акилова** – санъатшунослик фанлари
доктори, профессор;
Нозилов Додо Авазович – архитектура фанлари
доктори, профессор;
Сафаев Нуриддин Салихович –
психология фанлари доктори, профессор

Булатов С. С., Санъат асрларининг моҳиятини англаш психологияси (Монография) – Т.: «Iqtisod–Moliya», 2013. 144 б.

Ушбу монографияда бадий таълим тизимида соҳалар психологиясининг ўргатилишидаги муаммолар ва назарий асослари ҳамда санъат асарларининг моҳиятини англаш психологиясининг замонавий технологиялари ҳақида баён этилган.

Монография бадий таълим тизимидаги ўқитувчилар, санъатшунослар, тарихшунослар, психологлар, меъморлар, олий ва ўрта махсус касб-хунар таълим муассасалари талабалари, мактаб ўқитувчи ва ўқувчилари ҳамда Ўзбекистоннинг маънавий меросига қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Мазкур монография Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитасининг Давлат илмий-техника дастури доирасида бажарилаётган И-1-6-0-11527 рақамли лойиҳаси асосида тайёрланди.

Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университети-нинг 2013 йил 20 мартдаги илмий кенгашида (9-сонли баённомаси) муҳокама қилиниб, нашрга тавсия этилган.

УЎК 72(09)
КБК 87.8

ISBN 978-9943-13-410-2

© «IQTISOD-MOLIYA», 2013
© Булатов С., 2013

*Маънавият ўз халқининг тарихи, унинг маданияти ва
вазифаларини чуқур билиш ва тушуниб етишга суянганидагина
қудратли кучга айланади.*

Ислом КАРИМОВ

КИРИШ

Мамлакатимизда халқимизнинг минг йиллик миллий ҳамда маданий анъаналари, қадриятларига дахлдор тушунчаларни мунтазам тадқиқ ва таҳлил қилиш, келажак авлодга етказиш борасида шарт-шароитлар ва имкониятлар яратилмоқда. Бу борада мамлакатимизда сиёсати муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу сиёсат халқимизнинг маънавий-маданий тарихида шаклланган халқчиллик, одиллик, бағрикенглик, тотувлик, барқарорлик каби ғояларни ўзида мужассам этади.

Ўзбекистон халқларининг тарихи, қадриятлари, илм-фан, маданият дурдоналарини ҳар томонлама илмий ўрганиш ва таҳлил этиш ғоят муҳим. «Бугун бизнинг олдимизда шундай тарихий имконият пайдо бўлдики, – дея таъкидлаган эди Президентимиз И. Каримов, – биз босиб ўтган йўлимизни танқидий баҳолаб, миллий давлатчилигимиз негизларини аниқлаб, буюк маданиятимиз томирларига, қадимий меросимиз томирлариги қайтиб, ўтмишдаги бой анъаналарни янги жамият қурилишига тадбиқ этмоғимиз керак»¹. Шу мақсадда республикамиз ҳукуматининг қатор ҳужжатлари Ватанимизнинг ҳар томонлама жаҳон андозалари асосида ривожланишига қаратилмоқда. Жумладан, ёшларга таълим-тарбия беришда маданиятимиз, қадриятларимиз, миллий санъатимиз намуналаридан, аждодларимиз томонидан яратилган ва бутун жаҳонга машҳур бўлган ажойиб санъат намуналаридан кенг фойдаланишга катта аҳамият берилмоқда.

Қадимда одамлар ўзлари яшаётган масканлардаги девору тошларга ов жараёнлари, жангу жадаллар, базмлар, турли рамзий нақшлар, тантанали маросимларни акс эттирганлар. Жумладан, Афросиёб, Варахша, Болаликтепа ва бошқа обидалар қолдиқлари шундан далолат беради.

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. –Т.: Ўзбекистон, 1995. 9 б.

Ранг-баранг ўсимликсимон, геометрик нақшларда, уларнинг ўзаро жойлашишида чуқур мазмун мужассамлаштирилган. Тасвирланган нақшларда рамзийлик устувор. Ота-боболаримиз қадимий обидаларни нафис нақшлар билан безар экан, завқ олиш билан бир қаторда, улар орқали ўз орзу-умидларини, муҳаббат ва тилаklarини тараннум этган. Наққош ота-боболаримиз инсон руҳиятини жуда чуқур ва ҳар тарафлама ўрганиб, уйларни ажойиб нақшу нигорлар билан безаган. Нақшланган уйда кишилар хотиржам, руҳий осойишталик оғушида бўлиши, узоқ умр кўришини донишманд боболаримиз асрлар давомида ҳаётий тажрибалари асосида илғаган.

Алишер Навоий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Ал-Хоразмий, Низомий Ганжавий, Носир Хусрав, Камолiddин Бехзод, Маоний, Фирдавсий, Умар Хайём, Бобур каби жаҳонга машҳур олим, шоир ва алломалар биноларимизни кишилар ҳаёлини ўзига тортувчи, табиатнинг гўзал манзараларига монанд нақшлар билан безашга чақирганлар, кишиларни гўзаллик билан яқин дўст, биродар бўлишга ундаганлар. Ислом динининг муқаддас китоби Қурони Каримда «Аллоҳ гўзал ва у гўзалликни севади», – дейилади. Демак, исломнинг эстетик нуқтаи назари гўзалликка ошно бўлмоқликдир. Аллоҳ гўзал экан, у яратган одам ҳам, у бунёд қилган олам ҳам, бандаларга ҳадя этган ноз-неъматлари ҳам гўзалдир. Шунга мувофиқ, Аллоҳнинг исм-сифатларини васф этувчи сўзларимиз, унинг қудратини тамсил этувчи биноларимиз, меъморлик обидаларимиз, кўйинги, тангри иродаси, исм-сифати билан боғлиқ бу оламда нимаики нарсa бўлса, ҳаммаси гўзал бўлиши керак. Араб имлоси, газал, битиклар, нақшлар, меъморий обидалар, тасвирий санъатнинг ислимий-тилсимий турлари эшитиш ва кўриш аъзоларимиз орқали руҳимизга ҳиссий қувонч олиб келади. Ислом маданияти ижод дастурида фикр ва нарсаларнинг шакл яхлитлиги рамзий-тилсимий мазмун қобиғига ўралган. Нақш чордага ортидаги ҳолатга ўзини тайёрлаш ва унга кириб бориш тимсолидир...»².

Халкимизнинг бебаҳо маданий мероси. Уларнинг ҳар бирида асрлар тажрибаси жамланган, боболаримиз ижодий меҳнати мужассам топган.

Ўтмишнинг ҳар бир ёрқин «зиё» заррасида асрлар қаъридаги зулмат ёритилган. Ҳозирда халкимиз санъатшунослари зиммасида

² Фафур Ғулом. Ибтидоий аҳд. Тафаккур журнали. 1994, №1. Б. 53-54.

маданий мерос хазинасига муносиб ёдгорлик ёки ёдномаларни ва санъат асарларини излаб топиш, уларни чуқур ўрганиб, мағзини чакиш, улар ташкил этган ижод пиллапояларидан кўтарилиб, янги замон маданияти равнакига хизмат этиш каби ғоят масъул ва эътиборли вазифа турибди. Ўзи бир олам бўлган тасвирий санъат, меъморлик санъати ва у билан чамбарчас боғлиқ халқ амалий санъати, хусусан, наққошлик, ганчкорлик, кандакорлик каби соҳалардаги ижод намуналарини ўрганиш йўлида анчагина самарали тадқиқотлар мавжуд. Кўп йиллик изланишлар гувоҳлик берадики, халқ меъморлари, халқ усталари таомилига хос анчагина муаммолар бор, улардан бири санъат асарлари моҳиятини англаш психологияси етарлича ўрганилмаган.

Ушбу монографияни ёзишдан мақсад тасвирий санъат, меъморий безак ва амалий санъат йўналишларида тайёрланаётган кадрларимизни жаҳон андозалари талабларига мос ва уларни баркамол руҳда тарбиялашдир. Бунинг учун мактаблар, касб-хунар коллежи ўқувчилари ва олий ўқув юрти талабаларини аждодларимиз қолдирган маънавий мерос-тасвирий санъат меъморий ёдгорликлари ва амалий санъат асарларидаги рамзий маъноларни, ундаги мантикий-фалсафий ғояларни моҳиятини ва уларни амалга қўллашга йўналтириш муҳим вазифаларидан биридир.

Бўлажак уқитувчи тасвирий ва амалий санъат асарлари моҳиятини тўғри англаш учун фалсафадаги «Моҳият ва ходиса» деган фалсафий тушунчага эга бўлиши керак.³

Моҳият – нарсаларнинг ички мазмуни бўлиб, уларнинг турли-туман хоссалари ва муносабатларини яхлит акс эттиради.

Ҳодиса – нарсанинг бирор тарзда зохир бўлиши, ташқи мавжудлик шаклидир.

Инсоннинг билиши дастлаб, ходисаларни билишдан бошланади, сўнгра, унинг моҳиятини англаб тушуниб боради. Моҳият нарсаларни чуқур таҳлил қилиш натижасида билиб борилади.

Ўқитувчининг вазифаси асарларидаги белги ва хусусиятлари остида ётган моҳиятини тўғри излаб топишдан иборат.

Ёшлар санъат асарларини бадиий таҳлил қилиш учун, унинг мезонларини пухта билиши зарур. Ҳозирги вақтда санъат асарларини бадиий таҳлил қилишга оид адабиётлар етарли эмас. Юқоридаги

³ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.: 2003, 6-жилд, 102-бет.